

Şanlıurfa’da ölümden defin’e kadar yapılan uygulamalara genel bir bakış

Ayşe TAPUCU¹ ve Şahin AKSOY²

Harran Üniversitesi ¹Sağlık Yüksekokulu, ²Tıp Fakültesi, Şanlıurfa

ÖZET

Hayat ve ölüm tüm organizmaların tecrübe ettiği birbirinin içine girmiş olgulardır. Canlının ölümü hayatının bir parçasıdır. Bunun yanı sıra insan, hayatı boyunca bir çok canlının ölümüne şahit olmakta ve yakınlarının ölümünü görmektedir. Bilinen en eski uygarlıklarda ve bütün toplumlarda ölüm hiçbir zaman basit bir olay olarak algılanmamıştır. Her toplumun kültürel özelliği, ölümden defin’e kadar yapılan bazı geleneksel uygulamaları ortaya çıkarmıştır. Toplumdan topluma benzerlikler ve farklılıklar bulunan ölüme ve defin’e ilişkin ritüellerde ölüm ile hayata bakışı etkiler niteliklere rastlanmaktadır. Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nin kendine özgü kültürü, ölüme yaklaşımları belirlemiş ve bu konuyla ilgili geçmişten bugüne bir çok geleneksel uygulamalar varlığını korumuştur.

Biz bu çalışmamızda Şanlıurfa’da ölümden defin’e kadar yapılan geleneksel uygulamaları tarihsel, sosyal, kültürel ve dini boyutları ile ele alacağız.

Anahtar kelimeler: Ölüm, defin işlemleri

A general look at the rituals performed in Sanliurfa from death until burial

ABSTRACT

Life and death are interrelated facts experienced by all organisms. The death of a living being is a part of its life. Moreover, one witnesses the death of many living beings throughout his life and sees his relatives dying. Since the oldest known civilisations, has death been regarded as a simple event in any society. The cultural characteristics of each society have brought about some traditional practices from death to burial. Death and burial, which have similarities and differences among communities, contain in their rituals, features affecting people’s attitude towards death and life. The culture peculiar to the South-eastern Anatolian Region in Turkey has determined the approaches to death and some traditional practices have maintained their existence up to now.

In our study, we will examine traditional practices from death to burial in Şanlıurfa in historical, social, cultural and religious dimensions.

Keywords: Death, burial

GİRİŞ

Ölüm olgusu, öz olarak doğal, kavram ve üzerinde yapılan pratikler nedeniyle kültürel bir olgudur. Doğaldır, çünkü, her canlı varlık dünyaya geldikten sonra kendi ölümünü içinde taşımaktadır. Kültürel bir olgudur, çünkü ölüm, kültürden kültüre farklı yorumlanmakta ve ölüme ilgili pratikler farklı olmaktadır. Ölüm ve sonrasında uygulanan pratikler ölüye karşı saygıyı, yaşanan üzüntüyü, ölüme karşı duyulan korkuyu yansıtmaktadır(1).

Ölüm hayatın tabii sonucudur. Her canlı gibi insanlar da doğar, büyür ve ölürlür. Bütün kültürlerde, hayatın son safhası olan ölüme ilgili gelenekler oluşmuştur. Folklorik araştırma özelliği taşıyan bu çalışmamızda; Şanlıurfa’da ölümden define kadar yapılan uygulamaları araştırarak onun kültürel boyutunu ele almaya çalıştık. Genelde Anadolu kültüründe olduğu gibi Şanlıurfa’da da halkın benimsediği davranış kalıplarıyla İslami geleneklerin birleşmesi sonucunda zengin bir ölü defin geleneğinin ortaya çıktığını gözlemlemekteyiz.

Eski Türkler can ve ruh mefhumunu genel olarak *tin* (yani, nefes) kelimesiyle ifade etmişlerdir. Genel olarak “insanın ölümlerinde canının bir kuş gibi uçup gittiği”ne inanılır. Orhun Kitabeleri'nde ‘ölmek’, uçmak, uçup gitmek olarak anlatılmıştır. Herhangi birinin ölümünden söz edilirken ölmek kelimesi yerine ‘kuşu uçtu’ ifadesi kullanılırdı.

Eski Türkler, ölen kişinin ruhunun, şaman tarafından özel bir merasimle yeraltı dünyasına götürülünceye kadar evde dolaştığına inanırlardı; çünkü onlara göre ölü, çevresinde olup bitenden haberdardır. Bu yüzden akrabalarına zarar verebileceği düşünülen ölü, merasimlerde etkisiz hale getirilmeliydi.

Eski Türklerde, ölünün mezarına, et, süt gibi yiyecekler ile silahı ve atı binilmeye hazır vaziyette gömülürdü. Mezarın başında bir at kurban edilip eti yendikten sonra, ölenin evi ve arabası tahrip edilirdi. Bütün bunların amacı ölenin ruhunun gideceği dünyada; yoksul, silahsız, yalnız ve güçsüz kalmasını önleyerek, dünyaya geri gelip yaşayanları rahatsız etmemesini sağlamaktı..... Eski Türklerde ayrıca mezarlara bayrak asma geleneği vardır. Bu gelenek Anadolu'da, özellikle de evliyaların ve büyük zatların mezarlarında da görülür. Mezarlara bazı Türkler bayrak veya bez asmışlar; daha eski tipik Türk geleneklerini saklayan Türkler ise, at perçemli tuğlar asmışlardır. Bazıları da bunları yalnızca ölü veya yas evine asmışlardır.

Eski Türkler ölümlerine ‘aş vermeyi’ en önemli görev sayar ve yoğ töreni dedikleri törenler düzenlerlerdi. İlk çağlarda aş doğrudan doğruya ölüye verilir, yani mezarına konulur veya dökülürdü. İslamiyet'in Türkler arasında yayılmasından sonra bu tören ‘sevabını ölü ruhuna bağışlamak’ üzere fakirlere yemek, helva vermek şeklini almıştır. ‘Ölü Aşı’ töreninin en ilkel şekli Tayga ormanlarında kalmış olan şamanist boylarda müşahade edilmiştir.

Bunlar arasında öyle koca karılar vardı ki, koyunlarına yahut çocuklarına bir hastalık geldiği zaman yemek ve içki alıp kocasının mezarına koyarlar ve “Ye, iç! Bize dokunma! Hain seni, hâlâ doymadın!” diye bağırırlar. Günümüzde de benzer yansımaları olan ‘ölü aşı’ çok eski devirlerde doğrudan doğruya ölüye sunulan ve onların zararlarından kurtulmak amacını güden bir uygulamaydı (2).

Bir insan vefat ettiğinde artık onunla ilgili son uygulamaları yapmak ‘geride kalanlar’a düşmektedir. Biz de bu çalışmamızda Şanlıurfa’da ‘geride kalanlar’ın neler yaptığını inceleyerek bunu ortaya koymaya çalıştık.

GEREÇ VE YÖNTEM

Çalışmamızı Nisan-Mayıs 2004 tarihleri arasında gerçekleştirdik.

BULGULAR

Ölümden hemen sonra yapılan işlemlerin bir bölümü doğrudan doğruya cesetle ilgili iken, diğer bir bölümü de ceset çevresinde toplanmaktadır. Ölünün ‘öteki dünya’ya hazırlığı niteliği taşıyan işlemler hijyenik kaygılar ve dinsel geleneklere dayanmaktadır. Şanlıurfa’da ölünün öteki dünyaya gönderilişine ön hazırlık niteliği taşıyan işlemler şu şekilde sıralanabilir:

Ölümün teşhisi: Şanlıurfa’da kişinin öldüğü düşünüldüğünde, komşu yada aile büyüğü çağrılır. Yarım saat bekledikten sonra, kesin ölüm belirtisi olarak kabul edilen nefes alıp almadığı tekrar kontrol edilir. Eğer kişi nefes almıyorsa ölümün kesin olduğuna inanılır.

Tıbbi anlamda ‘somatik ölümün kesin belirtileri dolaşım ve solunumun durması ile beyin ölümünün gerçekleşmesidir. Ayrıca kas gevşekliğinin gelişmesi, derinin ışık geçirgenliği ve elastikiyet özelliklerinin kaybolması, pupillalardaki değişiklikler ölüm sonrası erken dönem değişiklikleri olarak sayılır.

Ancak bazen tıbbi muayene de yanıltıcı olabilmekte ve kişiye yanlış olarak ölüm

teşhisi konulabilmektedir. Buna da literatürde ‘yalancı ölüm’ denir(3).

Aslında ölümün tespit edilmesi için mutlaka bir tıbbi muayenenin yapılması gereklidir. Fakat Şanlıurfa’nın, geçmiş yıllarda, Güneydoğu’da çok az hizmetin gittiği illerinden biri olduğunu ve kırsal kesimde sağlık çalışanlarının nadiren bulunmasını göz önünde bulundurduğumuzda halkın kendi şartları içinde ölümü tespit çabaları anlaşılır bir uygulamadır.

Ölünün gözlerinin kapatılması: Kişinin öldüğüne kanaat getirilirse ilk iş olarak ölünün gözleri kapatılır. Bu uygulamanın, gözün beyazının öne kaymasından dolayı ölünün çevresindekilerin korkmaması, ölen kişinin ‘gözünün arkada kalmaması’ ve ‘rahat uyuması’ için yapıldığı ifade edilmektedir.

Çenenin bağlanması: Ölünün çenesi bir bez parçası ile bağlanır. Bu uygulamanın ise çirkin görünümü engellemek amacı ile yapıldığı söylenmektedir. İslam ilmihallerinde de “Muhtezar, ölünce gözleri yumdurulur, çenesi iyice bir bez ile kapatılır” şeklinde ifade bulunmaktadır(4-5).

Ölünün üstünün kapatılarak yatağa alınması: İslam dininde ölüyü, eğer bir güçlük yok ise, Kibleye doğru sağ yanı üzerine çevirmek önerilmektedir. Mefta, ayakları kibleye doğru olarak ve başı biraz yükseltilerek arkası üstüne yatırılır(4-5). Oysa biz araştırmamızda gördük ki Şanlıurfa’da yaygın olan uygulama ölünün başının Kibleye çevrilerek yatırılmasıdır. Yatak evde sadece büyüklerin girebileceği bir odaya hazırlanır. Buraya, korkabilecekleri düşüncesiyle çocuklar alınmaz.

Ölünün başında Kuran- Kerim okunması: İslam ilmihalleri, ölü yıkanmadan önce yanında Kur’an-ı Kerim okunmasını mekruh olarak görmektedir, yani hoş karşılamamaktadır, eğer Kur’an-ı Kerim okunacak ise başka bir odada okunmasını tavsiye etmektedir(4, 5). Geleneksel bir toplum olarak, dini öğretilerin insanların günlük hayatlarında

fazlaca rol oynadığı düşünülen Şanlıurfa’da bu konuda da farklı bir uygulamaya rastlamaktayız. Görüştüğümüz Şanlıurfalılar ölü yıkanmadan önce ve yıkandıktan sonra ölünün ‘günahlarının hafiflemesi için’ yanında Kur’an okunduğunu ifade ettiler.

Ölünün karnının üstüne demir şiş konması: Bu uygulama, ölünün şişmesini önlemek amacıyla yapılmaktadır.

Bir kaba bir miktar un, tuz, şeker konularak ölü üzerine yada baş ucuna bırakılması: Bu uygulama, ölen kişinin ‘sevap kazanacağı’ inancı ile yapılmaktadır. Definden sonra bu malzemeler yapılan helvanın içine katılır.

Ciltleri yumuşak olan ölüler için yapılan uygulama: Görüştüğümüz bazı

Şanlıurfalılar, bize ‘ciltleri yumuşak olan ölülerden bahsettiler. Eğer evde böyle bir ölü varsa metal bir kaba bir baş soğan, bir tutam tuz, bir parça kuru ekmek konulup bunları, ihtiyacı olanların gelip alması için evin dışına bırakıldığını söylediler. Bu uygulamada da ölen kişinin sevap kazanacağı inancı vardır. Şanlıurfa’da yumuşamış ölünün iyi olmadığına inanılır ve eğer ölü cildi ‘yumuşak’ olursa aileden başka birisinin de yakın zamanda öleceğinden endişe edilir.

Bu, ‘ciltleri yumuşak olan ölüler’ kavramını ele aldığımızda aslında bunun belli durumlarda fizyolojik olduğunu görüyoruz. Kas liflerinin proteinleriyle ilgili kimyasal değişiklikleri sonucu ölümden sonra kaslar gevşer, daha sonra sertleşir ve kas fibrilleri hafifçe kısalır. Rigor sertliği genellikle ölümden 3-4 saat sonra başlar ve 12. saatte maksimum düzeye erişir. Rigoru sekonder kas gevşemesi izler. Bu yaklaşık olarak ölümden sonra 36-48 saat içinde oluşur. Dolayısı ile ilk 3-4 saat ve 12. saatten sonra fizyolojik olarak da ‘ciltleri yumuşak olan ölülere rastlana bilmektedir(3).

Ölü ile helalleşilmesi: Şanlıurfa’da ölü yıkanmadan önce, sağ ayak altı çocukları tarafından helalleşmek amacıyla öpülür. Ölen kişi kadın ise hayır olması amacıyla kadınlara iğne iplik dağıtılır.

Ölünün yıkanması ve defnedilmesi:

Literatür taraması sonucunda elde edilen bilgiler ile Şanlıurfa'da yapılan ölünün yıkanma uygulamaları benzerlik göstermektedir. Ölü, evde bir odada veya bahçede kapalı bir alan hazırlanarak yıkanır. Baş kibleye getirilir. Meleklerle güzel kokması ve böceklerin gelmemesi amacıyla, buhurlarla, güzel kokulara bezenir. Şanlıurfa'da kefenleme sırasında kadınlarda 5 parça, erkeklerde 3 parça kefen kullanılmaktadır. Kadınları kefenleme sırasında 1 baş örtüsü(yazma), 1 başına kuşak, 1 iç gömlek, 1 mahrem gömleği, 1 dış gömlek (kefen) kullanılır. Erkeklerde 1 mahrem gömleği, 1 iç gömlek, 1 dış gömlek (kefen) kullanılır. Makas 'şeytan işi' olarak kabul edilir ve kefen makasla kesilmez.

Ölülerin defnedilmesi mevsimsel değişiklikler gösterir. Şanlıurfa, sıcak ayların daha çok yaşandığı bir bölgede bulunduğu için ölü, sıcaklığın etkisi ile kokmaması için hemen yıkanıp defnedilir. Ayrıca halk arasında 'ölü, bekletilirse ahrette hesap vermesi gecikir' inancı yaygındır. 'Ölü sıcakken defnedilirse kabirde sorulara doğru cevap vereceği' ifade edilmektedir.

Son yıllarda, başka şehirlerden gelecek olan yakınlarını beklemek amacıyla ölü, hastane morglarında bekletilmektedir. Fakat görüşme yaptığımız yaşlı bireyler bu uygulamanın doğru olmadığına inanmaktalar.

Sağdıçlar ve Ulupınar Köylerinde de cenazenin kokmaması için bir an önce defnedilmesi bizim çalışmamız ile benzerlik göstermektedir(6).

İslam dininde 'Ölünün yıkanacağı yer, örtülü olup onu yıkayıcıdan ve ona yardım edecek kimselerden başkaları görmemelidir. Cenazenin bir an evvel yıkanması, teçhiz (ölünün yıkanmasından defin'e kadar yapılması gerekli işlere ve bu işler için gerekli malzemenin sağlanması) ve tekfinlerine vefat eden Müslüman erkek yada kadınların her birinin kefenlenmesi) bakılması kabirlere konulması müstehaptır. Bu halde cenaze teneşir denilen bir sedir,

bir tahta üzerine –ayakları kibleye doğru olarak- arka üstüne yatırılır.' şeklinde ifadeler vardır. Ayrıca kefenleme işleminde kadında 5 parça, erkekte 3 parça kefen kullanılmalıdır(4-5).Defin olayından sonra ölen kişinin ölümünden önce işlemiş oldukları günahlar için, tutamadığı oruçlar için, kılamadığı namazlar için fakirlere para yardımı yapılır.

Görüşüğümüz pek çok Şanlıurfalıya göre İslam dinine uygun olarak yapılmayan uygulamaların hepsi hurafedir, ve bütün uygulamaların, hayır işlemek amacıyla ve İslam dinine göre yapılması gerekmektedir.

TARTIŞMA

Şanlıurfa'da halkın ölümler üzerinde yapmış olduğu uygulamaların bazıları İslami öğretiler ile paralellik gösterirken, bazıları farklılık göstermektedir. Biz bunun muhtemel sebebi olarak, Şanlıurfa'da hayatın pek çok alanında olduğu gibi, ölü defin uygulamalarında da dinin emir ve yasaklarının halkın adet ve gelenekleri ile karıştırılmasını görmekteyiz.

Biz, bu çalışmaya başlamadan önce, Şanlıurfa'da yanlış ölüm teşhislerinin olabileceği, kesin ölüm tanısı konulmadan ölümlerin defnedilebileceği düşüncesine sahiptik. Çalışma sonundaki izlenimimiz, havanın yılın büyük bir kısmında çok sıcak olması ve buna bağlı olarak insanların definde aceleci davranması, kırsal kesimde sağlık çalışmasının olmaması ve buna bağlı olarak insanların kendi geleneksel yöntemleri ile ölümün teşhisini yapıyor olması ve İslam dininin ölüyü bekletmeden bir an önce toprağa verilmesini öğütlemesi, en azından şehir merkezinden uzak olan bölgelerde yanlış ölüm teşhisini takiben ölümlerin defnedilmesi uygulamasının var olabileceği yönündedir.

Kesin bir yargıya varmadan önce, daha detaylı bir araştırmayı, adli tıp kayıtlarını incelemeyi ve yaygın halk söylencelerini dinlemeyi de gerektiren bu düşünce bundan sonra yapacağımız çalışmaların da malzemesini teşkil etmektedir.

KAYNAKLAR

1. Güneş F. "Türklerde Defin Merasimi"... Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi. 1995;s.1
2. "Eski Türklerde Ölüm ve Ölüm Gelenekleri"<http://www.folklor.org.tr/turkish/index.htm>
3. Hancı H.İ. "Ölüm ve Postmortem(Ölüm Sonrası) Değişiklikler" Adli Tıp ve Adli Bilimler.Seçkin Yayıncılık. 2002; s.285-286, 288
4. Bilmen N. Ö. "Cenaze Hakkında Vecibeler, Vazifeler- 524" Büyük İslam İlmihali. Bilmen Yayınevi. s.245-251
5. Çakan İ., Gündüz İ., Çiçek Y. İ "Ölüm Anında Yapılacak İşler" İmam Hatip Liseleri İçin HİTABET. Milli Eğitim Basımevi. 1993; 88-91
6. Yağbasan B. "Sağdıçlar ve Ulupınar Köyleri Halk İnanışlarının karşılaştırılması" Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimler Ana Bilim dalı, Dinler Tarihi Bilim Dalı. Yüksek Lisans Tezi. 2001: 24-28, 42-44

Yazışma Adresi: Ayşe Tapucu
Harran Üniversitesi, Sağlık Yüksekokulu, İpekyolu
Cad. 63100, Şanlıurfa
Fax :0 414 351 27 00
E-mail : akaya@harran.edu.tr